

EL ABDELLAOUT, Mohamed; CHIKHI, Nouredine; BOULIFA, Abdelaziz
Fnideq, dynamisme et dysfonctionnement d'une ville frontalière
Tànger/Tetuan: Présidence de l'Université Abdelmalek Essaadi Tétouan &
Agence Spéciale Tanger-Méditerranée, 2008, 161 pàgines
ISBN: 978-9954-1-8792-8

Els artífexs d'aquesta publicació, Mohamed El Abdellaoui, Nouredine Chikhi i Abdelaziz Boulifa, formen part del Groupe de Recherches Géographiques sur le Rif de la Universitat Abdelmalek Essaadi de Tetuan i no són investigadors desconeguts per als lectors de DOCUMENTS D'ANÀLISI GEOGRÀFICA. Alguns dels seus treballs previs han estat ressenyats en volums anteriors de la revista (vegeu, per exemple, Vilà Subirós, 2009; Villanova Valero, 1999). Aquesta vegada, el llibre que ens ocupa situa el focus d'anàlisi a Fnideq, una ciutat del nord del Marroc que, com indiquen els autors, fa «d'intermédiaire entre Sebta et le rest du territoire marocain» (p. 10). Les paraules tot just citades no han estat triades a l'atzar. Ens parlen de la funció de ròtula, d'articuladora territorial exercida per la ciutat de Fnideq i, de forma simultània, conceptualitzen Ceuta com a part integral del territori marroquí. Així doncs, les paraules a les quals fem referència ens informen de la complexitat i de la significació geopolítica d'una dinàmica urbana, l'ona expansiva de la qual sobrepassa folgadamment els límits de la municipalitat de Fnideq. També ens informen, és clar, de la rellevància d'aquest nou llibre confeccionat pels membres del GRGRif. Abans d'endinsar-nos en la recensió de l'obra, cal recordar que el topònim corresponent a Fnideq durant l'època del Protectorat és Castillejos i que, tot i que ja no és oficial, encara s'empra amb certa freqüència. Per aquest motiu, pot ser que a alguns lectors la ressonància de la nomenclatura colonial els resulti més familiar.

L'estudi, presentat en el transcurs de 161 pàgines, es vertebrava a partir de

deu punts diferents. El primer aborda el procés de transformació del petit nucli urbà de Fnideq en una ciutat mitjana, edificada sobre la base d'una economia paral·lela. El segon repassa les característiques sociodemogràfiques de la ciutat i el tercer s'ocupa de les seves pautes d'activitat. El quart analitza les condicions de l'habitatge i, seguidament, els punts cinquè i sisè analitzen, respectivament, l'estructura i les característiques dels equipaments i l'organització espacial de Fnideq. D'altra banda, el punt setè s'encarrega dels aspectes relacionats amb la gestió del medi ambient, i el vuitè col·loca l'accent sobre les qüestions relatives a la gestió municipal. Al seu torn, el punt novè posa de relleu els problemes relacionats amb l'ordenació de l'espai urbà de Fnideq. Finalment, el punt desè repassa les possibilitats i les perspectives de desenvolupament que s'albiren al territori, tot tenint en compte les especificitats locals i regionals i els desequilibris mediambientals. En conjunt, el text fa paleses dues qüestions fonamentals. D'una banda, que Fnideq desenvolupa un paper demogràfic i econòmic clau en el marc de l'articulació del teixit urbà de la regió. I, de l'altra, que, en aquest context, i malgrat els esforços fets per canviar l'estat de les coses, el comerç irregular provinent de Ceuta —malgrat la manifesta decadència del fenomen si el comparem amb temps pretèrits— segueix sent un element essencial de la dinàmica urbana de l'antiga Castillejos.

El llibre s'ha construït sobre la base d'un vast escritori de fonts estadístiques i de documentació oficial, que de ben segur estalviarà molta feina als investigadors interessats en la regió. També seran prou útils les 21 fotografies en color que ama-

neixen el text i que han estat realitzades pels autors en el transcurs de l'exploració empírica de Fnideq i el seu entorn. Però, en qualsevol cas, més enllà d'això, cal dir que una de les aportacions més remarcables del llibre és l'anàlisi del rol potencial que la ciutat pot tenir en el marc del Projecte Tanger-Med (p. 121-128).

És convenient recordar que el Projecte Tanger-Med va ser anunciat per Mohamed VI en el marc d'un discurs pronunciat el dia 30 de juliol de 2002. El mes de setembre del mateix any va ser creada l'Agència Especial Tanger-Med (TMSA), una societat anònima a qui l'Estat marroquí va encarregar la gestió del projecte. Les competències de TMSA són àmplies: com a organisme públic d'ordenació territorial, és responsable del contingut i de la realització del projecte. És l'autoritat de referència en la concessió dels diferents equipaments y zones logístiques a les empreses privades responsables de la seva explotació. És responsable de l'ordenació territorial i del desenvolupament de diferents zones logístiques y zones d'activitats al voltant del nou equipament portuari. Com a tal, pot requalificar terrenys per tal de declarar-los d'utilitat pública i té competències per expropiar. També és, juntament amb la presidència de la Universitat Abdelmalek Essaadi, de Tetuan, la responsable de l'edició d'aquesta publicació.

Així doncs, pel que fa referència al rol potencial de Fnideq en el marc d'aquest projecte, al llibre se subratllen quatre elements fonamentals: l'impacte del Programa de Millora i Desenvolupament Urbà de Fnideq; la construcció del nou pol urbà Al Massira; les tasques de promoció turística de la costa tetuanenca, i les previsible repercussions de la nova zona franca comercial planificada tot just a tocar de la frontera amb Ceuta.

En relació amb el Programme de qualification et de développement de la ville de Fnideq, cal destacar, per exemple, el projecte de condicionament de la *corniche* de la ciutat. Els treballs de millora

prenen com a referència el segell arquitectònic araboandalús, segons detalla el programa, a fi i efecte de valoritzar les especificitats locals i contribuir a establir la promoció turística de la ciutat. Les tasques de restauració de l'antiga estació del ferrocarril que, durant el Protectorat espanyol del Marroc, unia les ciutats de Ceuta i Tetuan (l'estació de Castillejos) tenen una forta càrrega simbòlica. I no només perquè contribueixen a mantenir viva la memòria del passat colonial, sinó també perquè, si més no en el terreny de la simbologia, ajuden a mantenir viva —malgrat la persistència de la línia fronterera i de les disputes geopolítiques que se'n deriven— la possibilitat d'assolir un model de vertebració del territori més eficient. En qualsevol cas, és clar que altres actuacions incloses en el Pla de Millora, com ara la construcció d'un complex esportiu o d'una estació de depuració d'aigües residuals, impactaran més directament en la vida quotidiana dels habitants de Fnideq. També seran notables, segurament, les conseqüències de l'aposta feta per les autoritats marroquines per tal de potenciar el litoral Mdiq-Fnideq com a destinació turística nacional i internacional.

El llibre repassa alguns dels aspectes d'aquesta aposta, i ho fa de manera detallada. S'hi assenyala, per exemple, que el 13 d'octubre de l'any 2006, el ministre de Turisme, de l'Artesanat i de l'Economia Social del govern marroquí va fer pública l'etiqueta de comercialització de la costa tetuanenca. L'etiqueta escollida va ser Tamuda Bay —nom que ret homenatge a l'antiga vila fenícia que va servir de base per edificar la ciutat de Tetuan. Aquest exercici de *branding* territorial s'executa en el marc del Pla de Desenvolupament Turístic del Litoral Mdiq-Fnideq. Entre d'altres actuacions, el Pla preveu la construcció de vuit hotels amb una capacitat total de 5.000 llits i de 4 camps de golf. Cal destacar que, per exemple, al sud del terme municipal de Fnideq, la constructora espanyola FADESA —també

instal·lada en altres punts de la geografia marroquina— està edificant el complex turístic Alcludia Smir. La inversió calculada per a les tasques de construcció del complex és de 4.000 milions de dirhams, i és previst inaugurar-lo l'any 2010.

D'altra banda, encara que també en el marc del Projecte Tanger-Med, un component central en el procés de reestructuració i desenvolupament de Fnideq és la construcció a la ciutat d'una zona franca comercial. L'objectiu principal que persegeix és acabar de manera definitiva amb les conseqüències negatives derivades del comerç irregular provinent de Ceuta. Els autors subratllen la immensa problemàtica social derivada del comerç irregular entre Ceuta i el Marroc. Assenyalen que l'activitat de contraban perjudica l'economia marroquina, alhora que reporta beneficis importants per a l'activitat del port de Ceuta. A tall d'il·lustració, indiquen que el total de mercaderies tractades al port de Ceuta ha evolucionat des de les 845.767 tones l'any 1970 fins a 1.702.921 de tones l'any 2002. En bona mesura, aquestes mercaderies es troben a diversos mercats o *souks* de Fnideq que es dediquen, pràcticament del tot, a la venda de productes de contraban. Per exemple: el Souk Al Massira, el Centre Commercial Municipal, el Souk Al Massira Bab Sebta o el Centre Commercial Ibn Omar. En paral·lel, la venda ambulants i el mercat setmanal semirural organitzat els diumenges al municipi també serveixen de canals de distribució dels productes de contraban. Al llibre, s'hi estima que entre 30.000 i 40.000 persones es guanyen la vida duent a terme tasques relacionades amb el comerç irregular. I s'hi assenyalen que es tracta del principal factor explicatiu del creixement poblacional enregistrat per la ciutat de Fnideq en el transcurs de les dues darreres dècades. Cal recordar que, segons es desprèn dels Recensements Generaux de la Population et de l'Habitat duts a terme per les autoritats marroquines, la població de Fnideq l'any 1982

era de 16.721 habitants. L'any 2004, a la ciutat hi vivien 53.559 persones. I quelcom que cal tenir certament en compte és que, d'acord amb les projeccions demogràfiques incloses a l'*Schéma Directeur d'Aménagement Urbain du Détroit*, i recollides al llibre (p. 25), la població de Fnideq podria assolir els 141.913 habitants l'any 2030.

En aquesta tessitura, els autors plantejegen la necessitat d'elaborar una estratègia global—política i econòmica, argumenten— que possibiliti la reestructuració de l'espai fronterer a tots els nivells. Sens dubte, el projecte Tanger-Med constitueix un pas endavant determinant en aquesta direcció. Cal reiterar el fet que, atès el pes enorme que ha tingut la indústria del comerç irregular entre Ceuta i el Marroc en les darreres dècades, la transcendència de la construcció de la nova zona franca comercial a Fnideq és cabdal. La fiscalitat avantatjosa que orbitarà a l'entorn d'aquest nou complex comercial esdevindrà un element de competència fonamental en relació amb l'activitat comercial desenvolupada a l'altra banda de la frontera. Cal recordar que Ceuta, juntament amb la ciutat de Melilla, des de l'any 1863, gaudeix de l'estatus de port franc i que, tot i que des de l'any 1986 les ciutats formen part de la Unió Europea en tant que territoris sota sobirania espanyola, segueixen sense formar part de la Unió Duanera.

Encara és aviat per esbrinar quin serà l'impacte que exercirà sobre l'economia de la regió la posada en marxa de la zona franca. Això no obstant, els autors s'arrisquen, esbossen i vaticinen dos escenaris futurs diferents en relació amb la possible articulació transfronterera del territori. El primer escenari planteja un desenvolupament de la zona que avança en detriment de l'activitat de Ceuta, la qual perdria la seva funció comercial i esdevindria un territori vulnerable. El segon escenari planteja la transformació de Ceuta en una plaça consagrada a les finances, als serveis i a l'oci, que, malgrat

el sotrac resultant de la reconversió del model econòmic, es beneficiaria del valor afegit de la nova zona franca de Fnideq. Val a dir que, significativament, aquest segon escenari plantejat pels investigadors del GRGRIF no dista gaire del que plantegen alguns analistes i observadors des de l'interior de la ciutat (vegeu, per exemple, Campos, 2005). La realitat del territori muda a gran velocitat. En certa manera, els discursos enarborats a banda i banda de la frontera també ho fan. I aquesta publicació és extremament útil a l'hora de prendre'n el pols.

Referències bibliogràfiques

CAMPOS, José María (2005). *Ceuta en su laberinto*. Ceuta: Interservicios.

VILÀ SUBIRÓS, Joan (2009); ÉQUIPE DE RECHERCHES GÉOGRAPHIQUES SUR LE RIF (2008). «Questions environnementales dans les montagnes rifaines (Maroc)». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 34, 1999, 261-262.

VILLANOVA VALERO, José Luis; GROUPE DE RECHERCHES GÉOGRAPHIQUES SUR LE RIF (ed.) (1999). «Répertoire des Thèses Universitaires réalisées sur les Montagnes Rifaines (Maroc)». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 55, 2009, 181-183.

Xavier Ferrer

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia
xavier.ferrer@uab.cat

ESCUADERO GÓMEZ, Luis Alfonso (2008)

Los centros comerciales, espacios postmodernos de ocio y consumo: un estudio geográfico

Conca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha
Col·lecció Monografías; 56. 249 pàgines, 99 figures
ISBN: 978-84-8427-625-8

M'agradaria iniciar aquesta ressenya destacant la novetat que aquest llibre representa en el context de la geografia espanyola. Fins ara, no han estat gaire nombroses les aportacions que, des del nostre camp, s'han fet sobre les realitats d'oci i de consum dels centres comercials. L'anàlisi tradicional ha estat majoritàriament enfocada des de les teories urbanes dels llocs centrals i les teories espacials d'interacció, però, com encertadament remarca Escudero, els centres comercials s'escapen del determinisme econòmic pur i presenten una realitat més complexa i heterogènia que cal estudiar per entendre la influència que exerceixen sobre la resta d'espais i d'agents urbans.

Escudero, que actualment és professor titular d'universitat de Geografia Humana, ha desenvolupat la seva activitat docent des de l'any 2000 a la Univer-

sitat de Castella-la Manxa (Departament de Geografia i Ordenació del Territori de la Facultat d'Humanitats de Toledo), tot i que es va llicenciar i doctorar en Geografia per la Universitat de Santiago de Compostel·la. La seva carrera com a investigador s'ha centrat en els estudis urbans, així com en l'anàlisi de la imatge del territori. Ha accentuat la faceta turística d'aquests i ha utilitzat principalment la premsa com a eina metodològica. Des de 1997, també formen part dels seus àmbits d'interès els centres comercials, als quals ha dedicat diversos projectes de recerca subvencionats. Destaquen, entre les múltiples aportacions en forma de capítols de llibre, articles i comunicacions, les dues ponències presentades prèviament a la publicació d'aquest llibre: *Los centros comerciales, nuevos elementos de centralidad urbana*